

dr hab. Przemysław Piotrowski^{a)*}^{a)}Uniwersytet Jagielloński w Krakowie / Jagiellonian University in Kraków

*Autor korespondencyjny / Corresponding author: p.piotrowski@uj.edu.pl

Sprawcy podpalenia – charakterystyka psychologiczna

Firesetters – Psychological Profile

Виновники поджога – психологические характеристики

ABSTRAKT

Cel: Celem pracy jest dokonanie przeglądu badań oraz koncepcji teoretycznych dotyczących zarówno psychologicznego funkcjonowania sprawców podpażeń, jak i kryminologicznych aspektów przestępstw polegających na umyślnym wzniesieniu pożarów.

Metody: W pracy przeanalizowano angielskojęzyczną oraz polską literaturę na temat psychologicznego, kryminologicznego i psychiatrycznego podłoża przestępczego wywoływania pożarów.

Wyniki: Podpalenie to jedno z przestępstw powodujących poważne zagrożenie porządku publicznego oraz niebezpieczeństwo odniesienia obrażeń, utraty życia i mienia przez jednostki. Popełnienie tego czynu nie wymaga najczęściej ani szczególnych umiejętności, ani pomocy innych osób, a sprawcom dość łatwo jest zachować anonimowość.

W literaturze wyróżnia się najczęściej kilka głównych motywów popełnienia przestępstwa podpalenia. Są to: zemsta, podniecenie, wandalizm, maskowanie dowodów, odnoszenie korzyści oraz ekstremizm polityczny (terroryzm). W opracowaniu omówiono między innymi jedną z najnowszych koncepcji wyjaśniających tło przyczynowe podpażeń – wielotorową teorię podpażeń.

Populacja sprawców podpażeń jest wewnętrznie zróżnicowana. Gdyby jednak dokonać zabiegu ekstrapolacji, typowym sprawcą podpalenia okazałby się młody mężczyzna o niskim statusie społecznym i zawodowym, notowany przez policję, zmagający się z problemami natury psychologicznej lub psychiatrycznej, których źródeł można doszukiwać się w dysfunkcyjnym środowisku wychowawczym.

Wnioski: Literatura poświęcona psychologicznym uwarunkowaniom dokonywania podpażeń nie jest zbyt bogata. Uzyskanie jednoznacznych danych jest utrudnione z kilku względów. Przede wszystkim badacze reprezentujący nauki społeczne nie są zgodni co do terminologii dotyczącej przestępczego wzniesienia pożarów. Ponadto niektóre projekty badawcze obejmują stosunkowo niewielką grupę podpalaczy. Charakterystyka osób wzniesających pożary jest też niejednokrotnie wycinkowa w tym sensie, że koncentruje się wyłącznie na wybranym aspekcie zjawiska.

Nawet jeśli uznamy, że dotychczasowy stan wiedzy na temat psychospołecznych przyczyn podpażeń nie jest zadowalający, dotychczas zgromadzone dane będzie można wykorzystać w procesie opracowywania metod oddziaływań prewencyjnych i terapeutycznych. Powinny one uwzględniać psychologiczne i kryminologiczne mechanizmy leżące u podstaw przestępczego wzniesienia pożarów oraz wewnętrzne zróżnicowanie populacji sprawców.

Słowa kluczowe: podpalenie, psychologia, motywacja, przestępca

Typ artykułu: artykuł przeglądowy

Przyjęty: 08.11.2016; Zrecenzowany: 09.02.2017; Opublikowany: 31.03.2017;

Proszę cytować: BiTP Vol. 45 Issue 1, 2017, pp. 88–100, doi: 10.12845/bitp.45.1.2017.7;

Artykuł udostępniany na licencji CC BY-NC-SA 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

ABSTRACT

Aim: To review the literature on research and theoretical concepts related to the psychological functioning of firesetters and the criminological aspects of arson (deliberate firesetting).

Methods: A thorough analysis of the English and Polish literature on the psychological, criminological and psychiatric determinants of criminal arson.

Results: Arson is a crime causing threat to public order and resulting in injuries, death or property damage for individuals. It is easy to start a fire, because it does not require special skills or help from other people; it is also relatively easy for perpetrators to remain anonymous.

According to the literature on the subject, the main motives for committing arson include revenge, excitement, vandalism, crime-concealment, profit and political extremism (terrorism). The article provides an overview of the latest concepts explaining the causal background of criminal arson, including the FBI classification, the Canter and Fritzon typology, Fritzon's et al. analysis of firesetting as an "action system", Jackson's functional analysis of arson and Multi-Trajectory Theory of Adult Firesetting (M-TTAF).

The population of deliberate firesetters is not a homogenous group. However, some conclusions on the characteristics of this group can be drawn. "The typical fire-raiser" is likely to be a young, single male, usually of low social and professional status, with a police record, struggling with psychological or psychiatric problems, whose sources can be traced back to a dysfunctional family environment.

Conclusions: The literature on the psychological conditions of firesetting is still relatively scarce. Achieving a clear understanding is difficult for several reasons. First of all, there is no consensus among social scientists on the terminology used to describe criminal arson. Some research projects include a relatively small group of firesetters. The profile of offenders is often partial in the sense that it focuses only on the selected aspect of the phenomenon. Even if we assume that the current state of knowledge on the psychosocial causes of arson is not satisfactory, the collected data should be considered when designing prevention and treatment programmes. In particular, psychological correlates and criminological mechanisms underlying firesetting, along with the internal diversity of the population of offenders, should be taken into account.

Keywords: arson, psychology, motivation, offender

Type of article: review article

Received: 08.11.2016; Reviewed: 09.02.2017; Published: 31.03.2017;

Please cite as: BITP Vol. 45 Issue 1, 2017, pp. 88–100, doi: 10.12845/bitp.45.1.2017.7;

This is an open access article under the CC BY-NC-SA 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

АННОТАЦИЯ

Цель: Целью данной работы является обзор исследований и теоретических концепций, касающихся психологических мотивов виновников поджогов, так и с криминологическими аспектами преступлений, связанных с умышленными поджогами.

Методы: В исследовании была проанализирована англоязычная и польская литература на тему психологической, криминологической и психиатрической основы уголовных преступлений, связанных с поджогами.

Результаты: Поджог является одним из преступлений, которое вызывает серьезную угрозу для общественного порядка и риска травм, потери жизни и имущества физических лиц. Совершение такого действия чаще всего, не требует ни специальных навыков, ни помощи других людей, и преступникам довольно легко остаться неизвестными.

В литературе чаще всего выделяют несколько основных мотивов для совершения преступления поджога. Это: месть, возбуждение, вандализм, маскировка доказательств, получение пользы и политический экстремизм (терроризм). В статье рассматривается, в частности, одна из новейших концепций, объясняющая предпосылки и причины совершения поджогов – многоходовая теория поджога.

Популяция виновников преступления поджога внутренне разнообразна. Если, однако, провести экстраполяцию, то типичным преступником поджигателем окажется молодой человек низкого социального и профессионального статуса, состоящий на учете в полиции, который имеет психологические или психиатрические проблемы, источники которых могут проследиваться в дисфункциональной воспитательной среде.

Выводы: Список литературы о психологических детерминантах лиц, совершающих поджоги не слишком богат. Получение четких данных является трудным по нескольким причинам. В первую очередь исследователи в области социальных наук не согласны с терминологией уголовных поджогов. Кроме того, некоторые исследовательские проекты включают в себя относительно небольшие группы поджигателей. Характеристика лиц совершающих поджоги также часто фрагментарна в том смысле, что она фокусируется только на выбранном аспекте этого явления.

Даже если предположить, что нынешнее состояние знаний о психологических причинах поджога не является удовлетворительным, ранее собранные данные можно будет использовать при разработке методов проведения профилактических и терапевтических мероприятий. Они должны учитывать психологические и криминологические механизмы, лежащие в основе преступных поджогов, и внутреннюю разнородность популяции преступников.

Ключевые слова: поджог, психология, мотивация, преступник

Вид статьи: обзорная статья

Принята: 08.11.2016; Рецензирована: 09.02.2017; Опубликована: 31.03.2017;

Просим ссылаться на статью следующим образом: BITP Vol. 45 Issue 1, 2017, pp. 88–100, doi: 10.12845/bitp.45.1.2017.7;

Настоящая статья находится в открытом доступе и распространяется в соответствии с лицензией CC BY-NC-SA 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wprowadzenie

Podpalenie to jedno z przestępstw powodujących zagrożenie porządku publicznego oraz niebezpieczeństwo utraty życia i mienia przez jednostki. Popętnienie tego czynu nie wymaga najczęściej ani specjalnych umiejętności, ani pomocy innych osób, a sprawcom dość łatwo jest zachować anonimowość [1, 2]. Charakterystyczne jest to, że wśród sprawców podpalenia diagnozuje się znacząco więcej przypadków zaburzeń psychiatrycznych niż w tzw. normalnej populacji oraz w grupie osób skazanych za innego rodzaju przestępstwa [3, 4, 5].

W polskim Kodeksie karnym podpalenie zostało opisane w rozdziale XX, który jest poświęcony przestępstwom przeciwko porządkowi powszechnemu. Artykuł 163 § 1 tego kodeksu stanowi: „Kto sprowadza zdarzenie, które zagraża życiu lub zdrowiu

wielu osób albo mieniu w wielkich rozmiarach, mające postać [...] pożaru [...], podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10”. Paragrafy 2–4 wspomnianego artykułu precyzują wymiar kary w przypadku czynu nieumyślnego oraz przestępstw, których skutkiem jest śmierć lub ciężki uszczerbek na zdrowiu. Natomiast Kodeks wykroczeń w art. 82 opisuje zabronione czynności, „które mogą spowodować pożar, jego rozprzestrzenienie się, utrudnienie prowadzenia działania ratowniczego lub ewakuacji”, a w art. 82a odnosi się do niedopełnienia obowiązków określonych w przepisach o ochronie przeciwpożarowej oraz Państwowej Straży Pożarnej.

Opracowanie agendy Światowej Organizacji Zdrowia pokazuje, że w krajach Unii Europejskiej pożary były przyczyną 2% urazów zakończonych śmiercią [6]. Najnowszy Raport Centrum Statystyki Pożarowych (Center of Fire Statistics – CTIF) [7] podaje,

że w 2014 r. w Polsce odnotowano 145,237 pożarów, w których zginęło 493 osób. Wśród wszystkich zarejestrowanych zdarzeń 19% to pożary budynków; 17,9% – pożary traw; 2,1% – pożary śmieci (odpadów); 7% – pożary pojazdów, a 4% – pożary lasów. Zdarzenia należące do kategorii „inne” stanowiły 50% wszystkich zdarzeń. Straty materialne związane z pożarami, do których doszło w Polsce w 2009 r., oszacowano na 1.166 mln zł [8].

Według danych Państwowej Straży Pożarnej (PSP) w 2014 r. zanotowano w Polsce 50 613 umyślnych podpałów (www.kgpsp.gov.pl).

Celem artykułu jest dokonanie przeglądu badań oraz koncepcji teoretycznych dotyczących zarówno psychologicznego funkcjonowania sprawców podpałów, jak i kryminologicznych aspektów przestępstw polegających na umyślnym wzniecaniu pożarów.

Podpalenia – kontekst rozwojowy

O podpaleniu jako czynie zabronionym można mówić wtedy, gdy mamy do czynienia z zachowaniem intencjonalnym i sprawcą mającym świadomość potencjalnych skutków wywołanego pożaru [9]. Badacze reprezentujący psychologię rozwojową i kliniczną są zgodni co do tego, że zainteresowanie ogniem oraz eksperymentowanie z nim pojawia się wcześniej w rozwoju człowieka i jest normalną cechą rozwojową. Jessica Gaynor wyróżniła trzy fazy rozwoju, w których ogień jest obiektem istotnym dla dziecka: zainteresowanie ogniem, zabawy z ogniem i wzniecanie pożarów [10]. Zainteresowanie, a nawet fascynację, ogniem można obserwować już u niektórych dzieci przed ukończeniem trzeciego roku życia. U dzieci w wieku przedszkolnym, które intensywnie poznają świat, zainteresowanie ogniem jest już powszechne. Ciekawość jest wzmagana przez to, że ogień jest tajemniczy i pojawia się w otoczeniu dziecka w wielu, nie zawsze zagrażających, kontekstach. Co prawda, większość dorosłych przekazuje komunikaty nakazujące ostrożność w postępowaniu z ogniem, równocześnie jednak niektórzy rodzice palą papierosy, a płomień ogniska lub ogień towarzyszący fajerwerkom bywają częścią rodzinnych uroczystości. Faza zabaw z ogniem przypada u większości dzieci na okres od piątego do dziewiątego roku życia. Eksperymentowanie dotyczy głównie sposobów wzniecania ognia i obserwacji spektakularnych efektów jego działania. Zagrożenia dla zdrowia i życia dzieci związane z niekontrolowanym używaniem ognia jest wtedy szczególnie duże [11], głównie ze względu na stosunkowo niewielkie możliwości przewidywania rozwoju wypadków [12]. Zainteresowanie ogniem i wzniecaniem pożarów zanika u znacznej większości dzieci w wieku lat dziesięciu i starszych. Nastolatki, u których tego rodzaju skłonności się utrzymują, najczęściej wzniecają pożary motywowane chęcią niszczenia, dostarczenia sobie rozrywki lub dążenia do zwrócenia uwagi na siebie i swoje problemy [13]. Wyniki badań wskazują, że młodzi ludzie powodujący pożary, których przyczyny nie są związane z rozwojowymi fazami zainteresowania ogniem i zabaw z ogniem (a więc po ukończeniu dziesiątego roku życia), tworzą dość specyficzną grupę. Charakteryzują ich między innymi:

- konflikty z najbliższymi i niekorzystne relacje rodzinne [14, 15];
- bycie ofiarą przemocy domowej [16];

- zaburzenia dotyczące kontroli zachowania (*conduct problems*) oraz objawy zespołu nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi (*attention deficit hyperactivity disorder* – ADHD) [17, 18];
- popełnianie w przeszłości czynów zabronionych, innych niż podpalenia [19, 20];
- deficyty w zakresie kompetencji społecznych (w tym m.in. w zakresie asertywności) [21];
- przejawianie agresji w stosunku do innych dzieci oraz do zwierząt [22].

Warto wspomnieć o jednym z szeroko zakrojonych badań longitudinalnych dotyczącym nieletnich podpalaczy, które zostało przeprowadzone w Nowej Zelandii. Dane na temat 182 sprawców podpałów zebrano w ramach *Fire Awareness and Intervention Program* (FAIP) [23]. W badanej próbie 91,2% stanowili chłopcy. W przypadku 79,7% badanych do pierwszego incydentu podpalenia doszło pomiędzy szóstym a czternastym rokiem życia, przy czym 89,6% spowodowanych pożarów zakwalifikowano jako wywołane intencjonalnie. Sprawcy zgłaszali najczęściej trzy motywy wzniecania pożarów: eksperymentowanie z ogniem, znudzenie i efekt presji rówieśniczej. U 11% sprawców rozpoznano objawy ADHD, 23,1% sprawców doświadczało przemocy, a 64,3% nie było wychowywanych przez oboje rodziców, przy czym 1/3 badanych doświadczała stresu związanego z sytuacją rodzinną. Po 10 latach losy nieletnich sprawców przeanalizowano pod kątem recydywy i przejawiania zachowań antyspołecznych lub przestępczych. Okazało się, że chociaż ponownych podpałów dopuściło się zaledwie 2,2% badanej populacji, to aż 59,3% badanych weszło w konflikt z prawem – 15% sprawców popełniało przestępstwa kilkukrotnie, przy czym 12,6% nieletnich podpalaczy, zarejestrowanych w bazie danych FAIP, w ciągu kolejnych 10 lat zostało skazanych na karę pozbawienia wolności. Analiza statystyczna przeprowadzona przez autorów wykazała, że prawdopodobieństwo dokonywania przestępstw po 10 latach było większe, gdy dziecko było ofiarą przemocy oraz gdy stwierdzano, że dopuszczało się ono wcześniejszych niż zarejestrowane niewykrytych podpałów. Analiza pokazała również, że ochronę przed recydywą zapewniało wychowywanie się w pełnej rodzinie.

Motywacja sprawców podpałów

Wyróżnia się najczęściej kilka głównych motywów popełnienia przestępstwa podpalenia. Przykładowo według klasyfikacji przestępstw zawartej w podręczniku Federalnego Biura Śledczego (The Federal Bureau of Investigation – FBI) [24] są to: zemsta, podniecenie, wandalizm, maskowanie dowodów, odnoszenie korzyści oraz ekstremizm polityczny (terroryzm).

Przypadki, w których sprawca powoduje pożar, aby zemścić się za doznaną (rzeczywistą lub wymagowaną) krzywdę stanowią 41% podpałów¹ [25]. Przestępca nie tylko zna ofiarę(-y),

¹ Należy pamiętać, że procentowy rozkład podpałów ze względu na typ motywacji sprawcy jest jedynie wartością szacunkową. Oprócz danych opublikowanych przez ekspertów FBI w literaturze przedmiotu występuje kilka innych oszacowań (ich zestawienie można znaleźć np. w: Canter D.V., Almond L., *A Strategy for Arson, Centre of Investigative Psychology*, Project report, Liverpool: University, 2007, 17).

lecz także często pozostaje z nią w długotrwałym konflikcie. Obiektem ataku może być jednostka i jej bliscy, ale mogą też nim być cenne obiekty: dom, samochód lub firma prowadzona przez ofiarę. Wydaje się też, że mamy do czynienia z różnicami w sposobie działania sprawców i sprawczyń podpażeń motywowanych zemstą. Wśród badanych przez Koenraadta [26] przestępców, którzy dopuścili się podpalenia, kobiety stanowiły zaledwie 11%, przy czym większość z nich była motywowana właśnie chęcią dokonania zemsty. W przypadku kobiet popełnione przez nie przestępstwo powodowało stosunkowo mniejsze straty, pożar miał mniejszy zasięg, a sprawczynie używały zwykle mniejszej ilości materiałów zapalających i przyspieszających rozprzestrzenianie się ognia niż mężczyźni. Z kolei mężczyźni byli bardziej mobilni w działaniu. Jeśli chodzi o podłoże psychologiczne, Koenraad wskazuje, że przestępczynie często miały zaburzenia osobowości oraz niski poziom samooceny. Motywowanych zemstą przestępców charakteryzowały zaś m.in. słabe osiągnięcia szkolne oraz problemy w relacjach z autorytetami.

Według ekspertów FBI około 30% podpażeń jest związanych z tym, że wywoływanie pożarów powoduje specyficzny stan ekscytacji u sprawców. Scena tego rodzaju przestępstwa jest wyjątkowo spektakularna. Zważywszy na to, że pożary wybuchają zwykle w przestrzeni publicznej, sprawca może obserwować niszczycielskie działania ognia; przebieg nasyczonej głośniejszymi dźwiękami i intensywnymi kolorami dynamicznie rozwijającej się akcji gaśniczej; emocjonalne reakcje innych widzów oraz zachowanie strażaków, niejednokrotnie ryzykujących swoje zdrowie lub życie. Jeśli chodzi o rolę pobudzenia seksualnego w genezie podpażeń, badania dotyczące tej kwestii nie pozwoliły na sformułowanie jednoznacznych wniosków. Kotsis i Cooksey wśród czynników motywujących podpalaczy wymieniają skłonności fetyszystyczne [27]. W projekcie badawczym Quinseya i wsp. [28] uczestniczyło 26 mężczyzn – sprawców podpażeń. Pomiar poziomu podniecenia seksualnego w odpowiedzi na opisy zdarzeń zawierających treści seksualne w kontekście wywoływania pożaru wskazał, że nie ma istotnych statystycznie różnic między przestępcami i grupą kontrolną. Te same dane przeanalizowano ponownie po kilku latach. Tym razem konkluzja zespołu badawczego brzmiała, że „znacząca mniejszość podpalaczy wykazuje wyższy poziom podniecenia seksualnego w odpowiedzi na tematy związane z podpaleniami niż członkowie grupy kontrolnej” [29]. Z kolei w literaturze dotyczącej populacji kobiet – sprawczyń podpażeń nie uznaje się czynnika podniecenia seksualnego za istotny dla wyjaśnienia tła motywacyjnego [30, 31]. Według Sakheima i Osborna [32] jeśli chodzi o nieletnich, wielokrotnie sprawcy podpażeń wykazują znacząco więcej dysfunkcji i problemów na tle seksualnym niż ich rówieśnicy.

Wandalizm, rozumiany jako rozmyślne niszczenie lub uszkodzenie czyjejs własności, jest w naszym kraju traktowany – w zależności od wartości zniszczonego mienia – jako wykroczenie (art. 124 Kodeksu wykroczeń) lub przestępstwo (art. 288 Kodeksu karnego). Akty wandalizmu stanowią według Douglasa i wsp. 7% podpażeń [33]. Ich sprawcami są najczęściej nieletni. W literaturze przedmiotu przeważa pogląd, zgodnie z którym tego rodzaju czyny są motywowane chęcią prowokowania lub/i przyciągnięcia uwagi dorosłych, którzy nie zaspokajają

potrzeb swoich dzieci [34, 35]. Według Kubackiej-Jasieckiej [36, 37] zachowania agresywne młodych ludzi można traktować jako próbę radzenia sobie z zagrożeniem bezpieczeństwa „Ja”. Przykładowo jeśli nieletni znajduje się w szczególnie niekorzystnej, kryzysowej sytuacji rodzinnej, podpalenie może być swoistym wołaniem o pomoc. Autorka nazywa ten sposób radzenia sobie z nasilonym lękiem mianem mechanizmu odwoławczego lękowo-depresyjnego. W przypadku niekorzystnego przebiegu socjalizacji brak zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa może być kompensowany przez akty zachowań agresywnych – np. podpażeń. Budowanie relacji z innymi ludźmi opartych na zasadach szacunku i bliskości bywa w tym przypadku zastępowane przez dążenie do dominacji i kontroli nad otoczeniem. Kubacka-Jasiecka przekonuje, że zachowania antyspołeczne mogą służyć budowaniu tożsamości na podstawie wzorców nieakceptowanych społecznie (mechanizm negatywnej tożsamości) lub potwierdzaniu mocy sprawczej jednostki zgodnie z zasadą „Niszczę, więc jestem” (mechanizm potwierdzania tożsamości).

Nieletnich wandalii – podpalaczy charakteryzuje nasilona skłonność do zachowań antyspołecznych. Są oni notowani przez policję za popełnianie różnych przestępstw, nie tylko przeciwko mieniu. W tym miejscu warto wspomnieć o podpaleniach, które bywają rezultatem czynów chuligańskich, często na tle ideologicznym. Historia tego typu ekscesów na ziemiach polskich jest długa – sięga 1931 r., w którym podpalono trybunę stadionu piłkarskiego klubu Czarni Lwów [38]. Sprawcami byli prawdopodobnie nacjonaliści ukraińscy. Współcześnie także zdarzają się podpalenia, których podłożem są spory ideologiczne. Do ich eskalacji dochodzi często podczas imprez masowych. Przykładem może być podpalenie wozu transmisyjnego jednej z telewizji podczas Marszu Niepodległości zorganizowanego 11 listopada 2011 r. w Warszawie przez Obóz Narodowo-Radykalny i Młodzież Wszechpolską. Jak się okazało, sprawcy wywodzili się ze środowiska pseudokibiców [39]. Kilkakrotnie też podpalano instalację *Tęcza* (autorstwa Julity Wójcik), która w czerwcu 2012 r. stanęła na placu Zbawiciela w Warszawie. Przyczyną podpażeń było potraktowanie tęczy jako symbolu ruchu na rzecz równouprawnienia mniejszości seksualnych.

Około 10% sprawców podpażeń jest motywowanych chęcią zatarcia śladów wcześniej popełnionego przestępstwa [40]. Może to dotyczyć zarówno najpoważniejszych czynów, (np. morderstwa), jak i przestępstw mniejszej wagi (kradzież, włamanie, nadużycia finansowe). Podpalenie traktuje się wtedy jako tzw. wtórną działalność przestępczą. Jej celem jest np. ukrycie tego, że ofiara została zamordowana, i stworzenie wrażenia, że przyczyną jej śmierci był nieszczęśliwy wypadek. Przestępca może też chodzić o uniemożliwienie identyfikacji osoby poszkodowanej lub zatarcie istotnych dowodów, które mogłyby doprowadzić do wykrycia czynu. Sprawca często używa wtedy znacznych ilości substancji przyspieszających spalanie i rozprzestrzenianie się pożaru [41].

O korzyściach, które przestępca mogą czerpać z podpalenia, można mówić w różnych kontekstach. W przypadku ciągłej, zorganizowanej działalności kryminalnej, podpalenie może być środkiem wykorzystywanym w porachunkach przestępczych lub mieć na celu wymuszenie haraczu [42]. Spowodowanie pożaru może być też niedozwolonym środkiem rywalizacji

biznesowej – służyć osłabieniu lub wyeliminowaniu konkurencji [43]. Stosunkowo często motywem podpalenia jest chęć uzyskania nienależnego odszkodowania za ubezpieczone mienie (dom, budynek firmy, jacht, samochód itp.). Proceder ten jest niekiedy dość skomplikowany i rozciągnięty w czasie: przykładowo terminem *house flipping* określa się działania przedsiębiorców, którzy tanio kupują zrujnowane nieruchomości, następnie powierzchownie je remontują, ubezpieczają na wysoką kwotę i podpalają [44]. Jak podkreśla Gavin, podpalenia dla zysku nie są dokonywane pod wpływem emocji – są zwykle dobrze zaplanowane i przemyślane, a średni wiek ich sprawców jest wyższy niż wiek podpalaczy działających z innych pobudek [45].

Podpalenie może być także środkiem wykorzystywanym w działalności terrorystycznej. Terroryzm to według Bolechowa [46] „wywołująca lęk metoda powtarzalnych ataków przemocy, motywowana politycznie, stosowana przeciwko celom niewalczącym, gdzie, w odróżnieniu od innych form przemocy politycznej, bezpośredni cel ataku nie jest celem głównym”. Ponieważ terroryści nie dysponują siłą militarną pozwalającą na pokonanie przeciwnika politycznego i zdobycie władzy, więc starają się tak planować swoją działalność, aby była ona jak najbardziej spektakularna i miała jak największy wpływ na świadomość społecznej widowni. Podpalenie – zarówno ze względu na skalę potencjalnych zniszczeń, jak i medialny charakter czynu, doskonale nadaje się do wykorzystania jako środek działań terrorystycznych. Abstrahując od licznych zdarzeń z odległej historii, można wskazać współczesne przykłady różnie motywowanych działań terrorystycznych z użyciem podpalenia. I tak na początku lat 90. XX w., gdy nasilił się, dotyczący terenów granicznych, konflikt węgiersko-rumuński, podpalono biuro węgierskich linii lotniczych Malév w Bukareszcie [47]. Z kolei radykalne organizacje, zwane czasem ekoterrorystycznymi (m.in. Earth First! oraz Animal Liberation Front), dokonywały podpałek motywowanych misją obrony praw zwierząt [48]. Podpalenie jest też często wykorzystywane w działaniach terrorystycznych tzw. Państwa Islamskiego. W październiku 2016 r. media donosiły m.in. o podpaleniu składów siarki w fabryce koło Mosulu, w wyniku czego ucierpiały setki osób.

Istotą podpalenia jest jego destruktywny charakter. Canter i Fritzon, którzy stworzyli odmienną od typologii FBI klasyfikację brytyjską, zauważają, że podpalenie – owszem – należy rozumieć jako akt niszczycielski, ale przede wszystkim jako proces interakcji sprawcy z otoczeniem [49]. Analiza akt 175 spraw związanych z wzniesieniem pożarów pozwoliła badaczom stworzyć typologię uwzględniającą dwa wymiary:

- charakterystykę celu ataku, to znaczy tego, czy cel ataku jest związany z osobą (*person-oriented*) czy z obiektami materialnymi (*object-oriented*);
- specyfikę motywacji, to znaczy tego, czy motywacja ma charakter emocjonalny (*expressive*) czy instrumentalny (*instrumental*).

Tak więc można mówić o czterech głównych typach podpałek:

- motywowanych emocjonalnie (często związanych z przeżywaniem silnego stresu, kryzysu psychologicznego lub zaburzeń psychicznych), których celem są

osoby bliskie sprawcy lub on sam (por. *suicide by arson*; [50]);

- motywowanych emocjonalnie, w trakcie których destrukcji ulegają przedmioty mające znaczenie dla ofiary (może np. chodzić o zemstę na osobie, która jest źródłem frustracji sprawcy);
- motywowanych instrumentalnie, których celem są obiekty, np. ubezpieczona fabryka lub mieszkanie, a sprawca spodziewa się uzyskać korzyść materialną;
- motywowanych instrumentalnie, nastawionych na skrzywdzenie osoby lub osób, z którymi sprawca wchodzi w interakcje, przy czym czyny te mają charakter rozmyślny i zaplanowany (np. zemsta na byłym szefie).

Zespół psychologów śledczych pod kierunkiem Davida Cantera rozwinął opisaną wyżej klasyfikację, wykorzystując koncepcję systemu działania (*action system*) stworzoną przez Parsonsa i Shilsa [51]. Zgodnie z przywołaną koncepcją dla wszystkich żywych systemów charakterystyczne są następujące cechy:

- umożliwiająca przetrwanie interakcja ze środowiskiem;
- struktura tworzona przez jednostki i relacje między tymi jednostkami oraz
- stabilność elementów układu i łączących je relacji w czasie.

Według Shye [52] każde zdarzenie, w którym uczestniczy taki system, ma swoje źródło (zlokalizowane wewnątrz lub na zewnątrz systemu) oraz miejsce realizacji (*actualisation*; również wewnętrzne lub zewnętrzne). Zdarzenia mogą więc przebiegać według jednego z czterech schematów. Są nimi:

- tryb ekspresywny (*expressive mode*): przyczyny leżą wewnątrz systemu, ale realizacja odbywa się na zewnątrz;
- tryb adaptacyjny (*adaptive mode*): zdarzenie ma zewnętrzne źródła i realizuje się na zewnątrz systemu;
- tryb integracyjny (*integrative mode*): zarówno przyczyny, jak i urzeczywistnienie działania odbywają się wewnątrz systemu;
- tryb zachowawczy (*conservative mode*): źródła zdarzenia są zewnętrzne w stosunku do systemu, ale działanie odbywa się wewnątrz [53].

Fritzon, Canter i Wilton [54] na podstawie koncepcji systemu działania przeprowadzili analizę 230 przypadków, w których doszło do pożaru. Używając metodologii SSA (Smallest Space Analysis) wyodrębnili cztery grupy sprawców charakteryzowane jako:

- przestępcy – osoby działające w trybie adaptacyjnym, notowane wcześniej w związku z przypadkami łamania prawa, doświadczające problemów w środowisku rodzinnym i szkolnym;
- osoby wielokrotnie wzniesające pożary (podpalacze recydywiści) – jednostki działające w trybie ekspresywnym, w przypadku których podpalenie jest jednym ze sposobów postępowania w świecie społecznym (odgrywa istotną rolę w ich relacjach z innymi). Zarówno podkładanie ognia, jak i wszczynanie fałszywych alarmów jest w tym przypadku ucieczką od rutynowych, codziennych czynności i manifestacją wewnętrznych problemów psychologicznych;

- osoby chore psychicznie – jednostki funkcjonujące w trybie integracyjnym (pożar jest przez nie wzniecany na podłożu zaburzeń psychiatrycznych, których elementem są autodestruktywne przekonania i emocje oraz skłonności samobójcze);
- osoby, których problemem jest rozpad związku (jednostki takie działają w trybie zachowawczym, a wzniecony pożar ma dotknąć osobę, która była dla nich ważna i – w ich mniemaniu – przyczyniła się do zakończenia bliskiej relacji).

Wzniesienie pożarów jest zachowaniem, które było analizowane w kontekście wielu współczesnych teorii z obszaru nauk społecznych – głównie psychologii i socjologii zachowań dewiacyjnych. Putnam i Kirkpatrick [55], wskazując na najistotniejsze z nich, wymieniają w odniesieniu do nieletnich podpalaczy m.in.:

- teorię aktywności rutynowych, która akcentuje, że kluczowa dla zaistnienia przestępstwa jest okazja (sprawcy podpaleń mają w zasadzie nieograniczone możliwości wzniecania pożarów i wykorzystania ich jako narzędzia lub broni, np. do zastraszenia ofiary albo w porachunkach z innymi przestępcami) [56];
- teorię uczenia się społecznego, zgodnie z którą podpalenia są zachowaniami wyuczonymi przez kontakty z istotnymi osobami w otoczeniu sprawcy (członkowie rodziny, rówieśnicy i znajomi, świadomie lub nieświadomie kształtują niewłaściwe nawyki w zakresie obchodzenia się z ogniem [57], które mogą być bezpośrednio wzmacniane przez intensywność i nadzwyczajny charakter bodźców działających na zmysły podczas pożaru oraz możliwość obserwowania ekscytującej akcji ratowniczej);
- teorię traumy, według której wzniecanie pożarów można traktować jako manifestację emocjonalnych urazów podpalacza z okresu dzieciństwa [58];
- teorię akcentującą rolę stresu psychologicznego w genzie podpaleń (wzniesienie pożarów może służyć uwolnieniu nagromadzonego napięcia lub być wyrazem poszukiwania mocnych wrażeń lub sytuacji ryzykownych) [59];
- teorię skojarzenia z władzą (*power association theory*), zgodnie z którą wzniecanie pożarów jest dla niektórych młodych ludzi jedynym sposobem wywierania wpływu na innych lub kontrolowania swojego otoczenia społecznego [60];
- teorię akceptacji społecznej, która podkreśla, że – szczególnie w przypadku nieletnich – kluczowy wpływ na podejmowanie decyzji ma potrzeba bycia aprobowanym przez grupę, a czyny chuligańskie i przestępcze są często dokonywane pod presją rówieśników [61];
- teorię reakcji społecznej, według której sprawcy decydują się na dokonanie podpalenia, gdyż przewidują, że czyn wywoła szybką i spektakularną reakcję (w postaci akcji ratunkowej, policyjnego dochodzenia, relacji prasowych itd. [62]).

Poza teoriami eksponującymi jedną, główną przyczynę dokonywania podpaleń, warto zwrócić uwagę na koncepcje wieloczynnikowe. Przykładowo Jackson i wsp. [63, 64] – w wyniku przeprowadzonej analizy funkcjonalnej – wyróżnili dwie grupy

zmiennych istotnych dla zrozumienia zachowania podpalaczy: są to czynniki poprzedzające oraz konsekwencje behawioralne. Do pierwszej grupy należą:

- niekorzystne uwarunkowania psychospołeczne (np. zaburzone relacje z rodzicami lub opiekunami),
- brak satysfakcji życiowej i niezadowolenie z siebie,
- brak skuteczności (rozumianej m.in. jako niski poziom kompetencji w zakresie rozwiązywania konfliktów oraz bycie odrzucanym przez innych),
- czynniki tworzące „indywidualną historię doświadczeń z ogniem” (np. skojarzony z pozytywnymi emocjami pożar obserwowany w dzieciństwie) oraz
- czynniki spustowe (emocje lub wydarzenia będące impulsem bezpośrednio poprzedzającym dokonanie podpalenia).

Z kolei konsekwencje behawioralne mogą zarówno przyspieszać realizację planów związanych z wzniecaniem pożarów, jak i wzmacniać nawyk podpalania. Nagrody uzyskiwane przez sprawców to m.in.: przyciągnięcie uwagi rodziców, podziw rówieśników lub poczucie kontroli nad otoczeniem.

Jedną z najnowszych, wieloczynnikowych koncepcji wyjaśniających tło przyczynowe podpaleń została określona przez jej autorów mianem wielotorowej teorii podpaleń (*Multi-Trajectory Theory of Adult Firesetting – M-TTAF*). Teoria stworzona przez Theresę Gannon i wsp. dotyczy dorosłych sprawców podpaleń [65]. Jest próbą integracji dotychczasowych koncepcji teoretycznych, doświadczeń klinicznych autorów i wyników badań empirycznych w celu całościowego, wielopłaszczyznowego ujęcia problematyki przestępczego wzniecania pożarów. M-TTAF oferuje dwa poziomy wyjaśnień. Pierwszy to charakterystyka kilku istotnych grup czynników, które wchodząc ze sobą w interakcje, tworzą tło przyczynowe podpaleń. Drugi poziom to opis pięciu głównych wzorców działania (zwanym przez autorów koncepcjami trajektoriami), a zarazem typów sprawców.

Czynniki, które według M-TTAF są istotne dla zrozumienia przyczyn podpaleń, to:

- kontekst rozwojowy,
- podatność psychologiczna,
- czynniki proksymalne (spustowe, moderujące, w znaczący sposób podnoszące ryzyko podpalenia) oraz
- czynniki podtrzymujące skłonność do wzniecania pożarów lub sprzyjające zaprzestaniu dokonywania podpaleń.

Jeśli chodzi o kontekst rozwojowy, autorzy M-TTAF wskazują, że wpływ na wzniecanie pożarów w przyszłości może mieć środowisko wychowawcze, w którym dziecko nie ma zaspokajanych potrzeb lub jest narażone na traumatyczne przeżycia. Efektem tego może być brak poczucia bezpieczeństwa, niskie poczucie własnej wartości oraz problemy w sferze regulacji zachowania. Środowisko rodzinne to również otoczenie, w którym najwcześniej zachodzi proces społecznego uczenia się. Jego wynikiem jest nabywanie skryptów poznawczych, przekazywanie wartości, modelowanie stylu radzenia sobie ze stresem i – szerzej – kształtowanie się tożsamości. Środowisko najbliższych dziecku osób wpływa też na interpretację różnych sytuacji społecznych, w tym definiuje zalecane i dopuszczalne sposoby

postępowania z ogniem, a czasem legitymizuje takie, które mają charakter przestępczy (np. podpalenie motywowane zemstą). Mające patologiczny charakter wykorzystywanie ognia do informowania o swoich potrzebach ma także w niektórych przypadkach przyczyny neurobiologiczne lub temperamentalne [66].

Czynniki związane z podatnością psychologiczną sprawców mogą mieć – według autorów M-TTAF – różnorodny charakter. Do czynników tych należą: niewłaściwe (patologiczne) zainteresowanie ogniem, nieprawidłowo ukształtowane skrypty poznawcze dotyczące tej sfery życia, postawy wspierające destruktywne używanie ognia, zaburzenia samoregulacji emocjonalnej i problemy w sferze komunikacji interpersonalnej.

Patologiczne zainteresowanie ogniem jest wskazywane w literaturze przedmiotu jako jeden z ważnych czynników ryzyka popełnienia przestępstw polegających na wzniesieniu pożarów [67]. Jest ono także jednym z objawów osiowych piromanii według klasyfikacji DSM-IV-TR [68]. Oczywiście, nie wszystkie osoby, u których obserwuje się tego rodzaju fascynację, to piromani; aby postawić diagnozę, należy stwierdzić również występowanie innych objawów. Jak wspomniano wyżej, zainteresowanie ogniem jest naturalnym aspektem rozwoju małego dziecka. Zainteresowanie to jest także uzasadnione historią rozwoju gatunkowego. Możliwość wykorzystywania różnych właściwości ognia była dla naszych przodków jednym z osiągnięć istotnych dla przetrwania [69]. Ogień i sytuacja wzniesienia pożarów mogą dostarczać wielu wzmocnień natury psychologicznej. Należą do nich między innymi właściwości stymulacyjne (np. intensywne, pobudzające emocjonalnie kolor płomieni lub dźwięk syren strażackich) oraz doświadczanie poczucia wpływu na otoczenie i kontroli nad wydarzeniami. Dla niektórych sprawców wartość nagradzającą ma zysk finansowy lub efekt spróbowania zakazanego owocu [70]. W przypadku nieletnich wychowujących się w dysfunkcyjnym środowisku rodzinnym wcześniej pojawiające się pozytywne doświadczenia interpersonalne mogą wiązać się z grupowymi zabawami polegającymi na wzniesieniu ognia. Gdy jednostka znajdzie się w niekorzystnej sytuacji (odczuwa odrzucenie, samotność lub nudę), może wykorzystać podpalenie, aby przywołać pozytywne stany emocjonalne. Mechanizm ten może w skrajnych przypadkach prowadzić do sytuacji, w której działania destruktywne wykorzystujące ogień staną się ważnym elementem kształtującej się tożsamości [71].

Terminem „skrypt” można określić nabywaną od dzieciństwa wiedzę będącą utrwalonym w pamięci schematem sekwencji danej klasy zdarzeń [72]. Skrypty służą za podstawę interpretowania, przewidywania oraz kontrolowania działań w różnych sytuacjach. Skrypt związany z ogniem (*fire script*) dotyczy – według autorów M-TTAF – znaczenia, jakie ma dla sprawcy wzniesienie pożarów, oraz przekonań przestępcy na temat możliwości wykorzystania niszczycielskiej siły ognia. W kontekście motywów podpażeń szczególnie istotne są dwa rodzaje skryptów. W ramach pierwszego (*aggression-fire fusion script*) podpalenie jest formą agresji pośredniej wobec osoby lub osób, które sprawca chce zastraszyć albo na których chce się zemścić. Ogień staje się w pewnym sensie wiadomością, którą sprawca wysyła ofierze. Drugi rodzaj skryptu nie zawiera elementu agresywnego. Jest związany z radzeniem sobie przez sprawcę z trudnymi lub stresowymi sytuacjami (*fire coping script*). Wywołanie pożaru

może służyć np. przyciągnięciu uwagi otoczenia, zapewnieniu sobie większej stymulacji lub uznania otoczenia (jak w przypadku niektórych podpalaczy – członków Ochotniczej Straży Pożarnej, którzy chcą się wykazać odwagą podczas akcji ratowniczej [73]).

Mówiąc o postawach, można odwołać się do klasycznej definicji, według której są one relatywnie trwałą strukturą złożoną z przekonań, emocji i tendencji do zachowania w stosunku do znaczących dla jednostki obiektów świata, w którym żyje [74]. Poznanie przekonań uzasadniających wzniesienie pożarów może mieć duże znaczenie zarówno dla zrozumienia postępowania przestępców, jak i dla skuteczności oddziaływań terapeutycznych lub resocjalizacyjnych. Zupełnie inny wydźwięk ma bowiem czyn osoby (inne jest także postępowanie w stosunku do niej), która ma utrwalone postawy antyspołeczne i jest przekonana, że podłożenie ognia w celu zemsty jest usprawiedliwione doznana wcześniej krzywdą, niż czyn osoby, która była przekonana, że może kontrolować wzniesiony pożar, a ogień nie wyrządzi nikomu krzywdy. Badania populacji sprawców podpażeń powinny też niewątpliwie dotyczyć ewentualnych deficytów empatii, rozumianych jako niezdolność zarówno do przyjmowania perspektywy innych osób, jak i do wytwarzania adekwatnej reakcji emocjonalnej [75, 76].

Pojęcie „samoregulacja” dotyczy umiejętności adekwatnego wyznaczania sobie celów działania, kontrolowania stanów emocjonalnych oraz takiego monitorowania własnych czynności w zmieniających się sytuacjach, które umożliwiają osiągnięcie tych celów [77]. Przejawami zaburzeń samoregulacji mogą być np. trudności w zakresie kontroli negatywnych emocji – zarówno ich nadmierne tłumienie, jak i zbyt gwałtowna ekspresja; stosowanie nieadekwatnych środków do osiągnięcia celów lub dysfunkcyjny styl radzenia sobie ze stresem. Jak pokazują badania, problemy w zakresie samoregulacji emocjonalnej są w populacji sprawców podpażeń stosunkowo częste. Badacze wskazują na impulsywność działania [78], niski poziom kompetencji w zakresie radzenia sobie ze stresem [79], skłonność do wybuchania gniewem [80] oraz małą odporność na frustrację [81].

Problemy w sferze komunikacji z otoczeniem społecznym to ostatni czynnik składający się – według teorii M-TTAF – na podatność psychologiczną podpalaczy. Chodzi tu o komunikację rozumianą zarówno jako zdolność do odczytywania komunikatów (oraz emocji) innych osób, umiejętność asertywnego zachowania, jak i zdolność tworzenia i utrzymywania bliskich związków z innymi oraz przypisywanie tym relacjom pozytywnej wartości. Psycholodzy rozwojowi i kliniczni wskazują, że zaburzenia tak rozumianej komunikacji interpersonalnej często mają swoje źródło we wczesnych, niekorzystnych doświadczeniach dziecka w środowisku rodzinnym [82, 83]. Efektem może być nieumiejętność nawiązywania satysfakcjonujących relacji społecznych, a co za tym idzie – niezdolność do zbudowania sieci wsparcia w otoczeniu. Jednostka, która czuje się wyalienowana i nierozumiana przez innych, zamiast zaspokajać swoje potrzeby przez wchodzenie w związki oparte na bliskości i współodczuwaniu, stara się kontrolować otoczenie lub zdobyć jego uznanie, odwołując się do zachowań destruktywnych. Wyniki badań pokazują, że z wyżej naszkicowanym mechanizmem spotykamy się u niektórych sprawców podpażeń [84, 85].

Jak słusznie zauważają autorzy M-TTAF, wskazanie na kontekst rozwojowy oraz czynniki podatności psychologicznej nie wystarcza do zrozumienia tego, jak doszło do konkretnego aktu podpalenia. Spośród osób doświadczających traumatycznych wydarzeń w dzieciństwie oraz problemów psychologicznych w wieku dorosłym tylko nieliczna grupa dopuszcza się przestępstw, w tym podpaień. Należy więc ujmować wywoływanie pożarów jako dynamiczny proces, w trakcie którego dochodzi do interakcji czynników podłoża psychologicznego (odległych, dystalnych) z czynnikami proksymalnymi (mogącymi dotyczyć zarówno stanów jednostki, jak i istotnych dla niej wydarzeń lub sytuacji). Takim spustowym lub wyzwajającym czynnikiem może być np. doznana zniewaga, rozstanie z partnerem lub utrata pracy. Jeśli tego rodzaju stresory dotkną osoby, która ma podstawowe problemy w zakresie radzenia sobie z trudnymi sytuacjami, samoregulacją i kontrolą emocji, rezultatem będzie zapewne silny afekt negatywny. Niektóre z jednostek, o których mowa, mogą uznać, że jedynym sposobem rozładowania emocji i/lub poradzenia sobie z życiowymi komplikacjami jest dokonanie podpalenia.

Twórcy omawianej koncepcji wskazują jeszcze na rolę tzw. moderatorów. Zaliczają do nich stan zdrowia psychicznego i samoocenę jednostki. Czynniki dotyczące zaburzeń psychicznych w grupie osób dokonujących podpaień zostaną omówione w dalszej części tekstu. Jeśli zaś chodzi o istotną rolę samooceny w genezie przestępczości, jest ona podkreślana przez wielu badaczy [86, 87, 88]. Autorzy M-TTAF stawiają hipotezę, zgodnie z którą w przypadku sprawców podpaień to między innymi od właściwości samooceny danej osoby będzie zależało, czy sytuacja kryzysowa (spustowa) wywoła w jej życiu stan bezpośrednio prowadzący do popełnienia przestępstwa (*critical risk factor*).

Dopełnieniem pierwszego poziomu wyjaśnień w ramach M-TTAF jest uwzględnienie czynników odpowiedzialnych za kontynuowanie lub zaprzestanie przestępczej działalności. Jak wskazano wyżej, dokonywanie podpaień może przynosić sprawcy specyficzne nagrody, które mogą mieć charakter wymierny (np. pieniądze z polisy ubezpieczeniowej) lub psychologiczny (zwiększenie się pobudzenia, podziw rówieśników, satysfakcja z dokonanej zemsty).

Bardzo interesującą, choć wciąż słabo zbadaną, kwestią są uwarunkowania procesu wycofywania się wielokrotnych sprawców przestępstw z działalności kryminalnej. Shover, twórca modelu odchodzenia od przestępczości (*exiting process*) twierdzi [89, 90], że z wiekiem dochodzi u przestępców do zmian dotyczących orientacji życiowej (*orientational*) oraz stosunków z innymi ludźmi (*interpersonal*). Zmiana orientacji życiowej następuje na skutek wzajemnego oddziaływania czterech elementów: tworzenia się nowej perspektywy życiowej, zwiększającej się świadomości upływającego czasu, zmiany celów i aspiracji oraz wzrastającego poczucia zmęczenia przestępczą działalnością. Na zmianę relacji przestępcy z innymi ludźmi składają się natomiast więzi z bliskimi osobami (np. założenie rodziny i pojawienie się potomstwa) oraz związek z rodzajem aktywności (np. znalezienie dobrze płatnej pracy). Autorzy M-TTAF stawiają hipotezę, że – podobnie jak w przypadku sprawców przestępstw na tle seksualnym [91] – poprawa jakości związków z innymi ludźmi i uzyskanie stałej pracy może skłonić niektórych seryjnych podpalaczy do realizowania się w inny sposób niż przez wzniecanie pożarów.

Drugi poziom wielotorowej teorii podpaień to opis pięciu prototypowych trajektorii (wzorców postępowania, profilu psychologicznego) sprawców. Ma on, jak zaznaczają autorzy teorii, charakter tymczasowy i wymaga weryfikacji empirycznej [92].

Pierwszą trajektorię można określić mianem antyspołecznych wzorców poznawczych (*antisocial cognition*). Sprawców podpaień należących do tego typu charakteryzuje znaczne nasilenie społecznie destruktywnych przekonań, postaw i wartości. Środowisko, w którym te osoby się wychowywały, było najczęściej dysfunkcyjne, a one same wykazują niski poziom samoregulacji oraz objawy osobowości antyspołecznej. Demoralizacja takich przestępców jest najczęściej znaczna – popełniali oni w przeszłości różne czyny zabronione, identyfikują się z przestępczym środowiskiem i stylem życia. Ich postawy nie są związane ze szczególną fascynacją ogniem; wzniecanie pożarów może być jednak używane przez nich jako środek umożliwiający realizację przestępczych celów (np. zastraszenie, uzyskanie nienależnego odszkodowania, zatarcie śladów).

Drugi typ podpalaczy jest charakteryzowany głównie przez towarzyszące im poczucie pokrzywdzenia (*grievance*). Są to osoby o nasilonych skłonnościach agresywnych, często odczuwające gniew i wrogość wobec otoczenia. Zwykle mają one problemy w sferze komunikacji interpersonalnej. Ze względu na ich skłonność do ruminacji („przeżywania emocji”) długo chowają urazę za rzeczywiste lub wyimaginowane krzywdy. Podpalenie jest w przypadku tych sprawców formą ostrzeżenia, zemsty lub wymierzenia specyficznie rozumianej sprawiedliwości osobie, która ich znieważała lub oszukała. Wzniecanie pożarów może u nich okresowo zwiększać poczucie własnej wartości.

Najistotniejszą cechą trzeciego typu sprawców jest ich zainteresowanie ogniem i wzniecaniem pożarów (*fire interest*). Niektóre z tych osób mają psychiatrycznie rozpoznaną piromanię, inne zaś mają tylko silnie rozwinięte i utrwalone skrypty związane z używaniem ognia. Dla tych sprawców wzniecanie pożarów może być źródłem przyjemności i specyficznego pobudzenia zmysłowego. Może być ono także mechanizmem pozwalającym radzić sobie ze stresem. Sprawcy podpaień należący do tego typu zwykle nie dokonywali przestępstw w przeszłości ani nie przejawiają postaw charakterystycznych dla środowisk przestępczych.

Głównym problemem czwartego z wyróżnionych typów sprawców są zaburzenia w sferze komunikacji interpersonalnej i kompetencji społecznych. Według autorów M-TTAF w obrębie tej trajektorii można wyróżnić dwa podtypy: ekspresyjny emocjonalnie (*emotionally expressive*) oraz potrzebujący uznania (*need for recognition*).

Do pierwszego podtypu należą osoby charakteryzujące się impulsywnością i brakami w zakresie strategii radzenia sobie ze stresem. W ich przypadku kryzysowe wydarzenia życiowe (np. śmierć bliskiej osoby lub problemy finansowe) powodują silną negatywną reakcję emocjonalną. Ponieważ jednak nie potrafią się one dzielić emocjami z innymi ludźmi, więc czują się opuszczone, wyalienowane i bezsilne. W przypadku tych osób wzniecanie pożarów może być formą wysyłania otoczeniu dramatycznej wiadomości na temat ich położenia oraz swoistym wołaniem o pomoc.

Drugi podtyp sprawców tworzą osoby o silnej potrzebie szacunku i uznania, niemogące jej zaspokoić ze względu na brak kompetencji lub sposobności odniesienia sukcesu w społecznie akceptowalnych obszarach aktywności. Są to często jednostki charakteryzujące się narcystycznym rysem osobowości, co w połączeniu z niezaburzoną samokontrolą i umiejętnością planowania skutkuje wznicianiem pożarów w celu stworzenia sobie możliwości do wykazania się odwagą i innymi pozytywnie wartościowanymi cechami w trakcie akcji gaśniczej.

Ostatnią trajektorię Gannon i wsp. nazwali wieloaspektową (*multi-faceted*). Do tego typu należą sprawcy podpaień, u których obserwuje się niekorzystną konfigurację wcześniej wyróżnionych czynników ryzyka. Osoby takie często już w dzieciństwie były zaniedbywane przez rodziców i doświadczały traumatycznych wydarzeń. W dysfunkcyjnym środowisku wychowawczym nie nabyły prawidłowych, prospołecznych postaw i nie mogły zaspokoić swoich potrzeb. Naturalne zainteresowanie ogniem realizowały często w gronie rówieśników, którzy również mieli niekorzystne doświadczenia socjalizacyjne. W efekcie dziecięce zabawy z ogniem odbywały się równoległe z nabywaniem antyspołecznych przekonań i wartości. Dodatkowo osoby te wykazują często braki w zakresie samoregulacji i kompetencji społecznych. Wywoływanie pożarów może w ich przypadku pełnić wiele psychologicznych funkcji: służyć jako mechanizm radzenia sobie ze stresem, umożliwiać doraźne zwiększenie pobudzenia, być komunikatem na temat ich stanu emocjonalnego lub narzędziem zemsty.

Kończąc omawianie M-TTAF, warto wspomnieć, że w literaturze przedmiotu pojawiają się pierwsze próby weryfikacji założeń tej teorii. W badaniach, których wyniki opublikowano w 2013 r. w czasopiśmie „Psychiatri”, uczestniczyło 68 mężczyzn skazanych za przestępstwa związane ze wznicianiem pożarów i 68 mężczyzn skazanych niebędących podpalaczami [93]. Okazało się, że sprawcy podpaień, w porównaniu do innych przestępców, wykazywali większe zainteresowanie ogniem, mieli utrwalone postawy legitymizujące podpalenie jako „normalny” sposób postępowania oraz przejawiali mniejszą świadomość w zakresie bezpieczeństwa pożarowego. Poza tym podpalacze charakteryzowali się niską samooceną ogólną, większą wrogością i skłonnością do ruminacji, a także większą tendencją do reagowania gniewem w odpowiedzi na prowokację.

Zaburzenia psychiczne

Rozpoznanie psychiatryczne najczęściej kojarzone z przestępczym wznicianiem pożarów to piromania. Według Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10 piromania (patologiczne podpalanie) należy do kategorii zaburzeń nawyków i popędów (F63.1). Zaburzenie to „charakteryzuje się wieloma podpaleniami lub próbami wzniesienia pożaru bez widocznego motywu, ale z uporczywym zainteresowaniem się tematami związanymi z ogniem czy pożarem. Takie zachowanie jest często związane z uczuciem narastającego napięcia przed podpaleniem oraz intensywnym podnieceniem bezpośrednio po nim” [94]. W klasyfikacji Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego DSM-IV-TR piromania została

opisana jako jedno z zaburzeń kontroli impulsów niezwiązanych z innymi zaburzeniami psychicznymi (312.33). Definicja piromanii pozostaje dyskusyjna od czasu, gdy ten termin został użyty po raz pierwszy w drugiej połowie XIX w. [95]. Badacze koncentrowali się na różnych aspektach zaburzenia (m.in. na przyjemności czerpanej przez podpalacza lub niemożliwym do kontrolowania impulsive wzniesienia pożarów). Jak wskazuje Koscis [96], „Prawdopodobnie jedynym punktem, co do którego istnieje zgoda [na temat piromanii – przyp. P.P.], jest wyjątkowo rzadkie jej występowanie [...]”. Diagnoza piromanii stanowi kilka procent wszystkich rozpoznawień psychiatrycznych [97]. Jednym z niewielu stosunkowo nowych źródeł danych na temat sprawców podpaień, u których rozpoznano piromanię, jest artykuł Granta i Kima [98]. Na podstawie wywiadów z 21 pacjentami (w tym z 10 kobietami) naukowcy ci stwierdzili, że większość badanych zaczynała wywoływać pożary w okresie adolescencji lub wczesnej dorosłości, przy czym w kolejnych latach częstotliwość podpaień rosła. Wszyscy badani przyznali, że wzniesienie lub obserwowanie ognia wywoływało u nich stan ekscytacji. W przypadku dwóch trzecich sprawców czyny miały charakter zaplanowany. Wśród czynników spustowych poprzedzających podpalenie badani najczęściej wymieniali odczuwanie stresu, doświadczanie nudy, poczucie niedostosowania do otoczenia oraz przeżywanie wewnętrznych konfliktów. Trzynastu badanych cierpiało na współwystępujące zaburzenia nastroju, dziesięciu miało inne zaburzenia psychiatryczne opisane w klasyfikacji ICD, natomiast siedmiu było uzależnionych od substancji psychoaktywnych. Dziesięciu sprawców przyznało, że miało epizody depresyjne w przeszłości. Może to wskazywać na istotne znaczenie czynników neurobiologicznych w genezie piromanii. Podpalacze badani przez Virkkunena i wsp. [99] mieli znacząco niższe stężenie 5-HIAA (kwas 5-hydroksyindolooctowy) w płynie mózgowo-rdzeniowym niż badani z grupy kontrolnej. Substancja ta jest stosowana jako wskaźnik poziomu serotoniny w organizmie; jej niskie stężenie jest charakterystyczne dla osób depresyjnych, bardzo impulsywnych oraz tych ze skłonnościami autodestruktywnymi.

W literaturze przedmiotu można również znaleźć nieliczne badania wskazujące na rolę organicznych zaburzeń oraz zmian bioelektrycznej aktywności mózgu w genezie podpaień. Przykładowo Puri i wsp. [100] stwierdzili, że u 10 z 36 podpalaczy, którzy korzystali z pomocy psychiatrycznej, stwierdzono uszkodzenie mózgu. Wyniki badań, w których uczestniczyło 92 przestępców leczonych psychiatrycznie [101], wskazały, że w grupie podpalaczy odczyt EEG siedmiu osób (18,42%, N = 38) był nieprawidłowy; dla porównania tę samą nieprawidłowość stwierdzono tylko u jednego sprawcy przestępstw przeciwko mieniu (3,33%, N = 30) i dwóch sprawców przestępstw gwałtownych (8,33%, N = 24).

Jeśli chodzi o związek między podpaleniami i przejawami zaburzeń zdrowia psychicznego, to według Vaughana i wsp. [102] prawdopodobieństwo występowania objawów osobowości antyspołecznej w grupie osób wzniciających pożary jest 12-krotnie większe niż w tzw. populacji normalnej. Analiza dokumentacji dotyczącej 283 amerykańskich podpalaczy pokazała, że 90% z nich cierpiało w pewnym okresie swojego życia na jakiś rodzaj zaburzeń psychicznych. W przypadku 36% były

to schizofrenia lub zaburzenia afektywne dwubiegunowe. Co istotne, ok. 25% tych badanych (71 osób) doświadczyło wspomnianych zaburzeń w okresie bezpośrednio poprzedzającym dokonanie podpalenia. Jak wskazują Ritchie i Huff [103], 64% podpalaczy w trakcie czynu znajdowało się pod wpływem alkoholu lub narkotyków².

Na znaczenie uzależnienia od substancji psychoaktywnych (głównie alkoholu) w genezie podpałów wskazują również wyniki innych badań. Lindberg i wsp. określili, że w grupie badanych przez nich podpalaczy cierpiących na zaburzenia psychiczne ponad 2/3 było pod wpływem alkoholu w chwili popełnienia przestępstwa [104]. Natomiast Dickens i inni [105] stwierdzili, że w grupie 81 leczonych psychiatrycznie mężczyzn będących sprawcami podpałów 62,8% było uzależnionych od alkoholu.

Badania wskazują także na współwystępowanie podpałów oraz schizofrenii i innych psychoz. Warto w tym miejscu przytoczyć najistotniejsze ustalenia szeroko zakrojonych badań Sophii Anwar i wsp. [106]. Projekt badawczy obejmował populację szwedzkich podpalaczy, którzy popełnili przestępstwo w latach 1988–2000 (N = 1689). W trakcie porównań z losowo dobraną reprezentatywną grupą kontrolną (N = 40,560) określono, że w przypadku osób chorych na psychozy ryzyko dokonywania podpałów jest znacząco wyższe niż w przypadku osób zdrowych. Ponadto stwierdzono, że w badanej grupie podpalaczy na zaburzenia psychotyczne cierpiał 8,1% mężczyzn (w grupie kontrolnej 0,7%) i 14% kobiet (w grupie kontrolnej 0,8%).

Wnioski

Jak twierdzą znawcy problematyki, literatura poświęcona psychologicznym uwarunkowaniom i mechanizmom dokonywania podpałów nie jest zbyt bogata i wciąż potrzebne są nowe badania empiryczne na wspomniany temat [107, 108]. Uzyskanie jednoznacznych danych jest utrudnione z kilku względów. Przede wszystkim badacze reprezentujący nauki społeczne nie są zgodni co do terminologii dotyczącej wzniesienia pożarów. Poza tym trudno ustalić skalę zjawiska, gdyż dane pochodzą od różnych służb i instytucji (straży pożarnej, Policji, zakładów karnych, placówek opieki psychiatrycznej, instytucji ubezpieczeniowych) [111]. Biorąc pod uwagę specyfikę czynu, można zakładać, że w wielu przypadkach sprawcy podpałów pozostają anonimowi. Ponadto niektóre projekty badawcze obejmują stosunkowo niewielką grupę podpalaczy. Psychologiczna i kryminologiczna charakterystyka osób wzniesających pożary jest też niejednokrotnie wycinkowa w tym sensie, że koncentruje się wyłącznie na wybranym aspekcie zjawiska: motywacji, zaburzeniach psychicznych czy *modus operandi* sprawców. Trzeba też podkreślić, że zdecydowana większość ustaleń dotyczy podpalaczy mężczyzn [109, 110].

W zasadzie psychologowie, psychiatry i kryminolodzy zgadzają się tylko co do jednego – że grupa sprawców podpałów jest wewnętrznie zróżnicowana. Gdyby jednak dokonać zabiegu

ekstrapolacji, typowym sprawcą podpalenia okazałby się młody mężczyzna o niskim statusie społecznym i zawodowym, notowany przez policję, zmagający się z problemami natury psychologicznej lub psychiatrycznej, których źródeł można doszukiwać się w dysfunkcyjnym środowisku wychowawczym.

Nawet jeśli przyjmemy, że dotychczasowy stan wiedzy na temat psychospołecznych przyczyn podpałów nie jest zadowalający, dotychczas zgromadzone dane będzie można wykorzystać w procesie opracowywania metod oddziaływań prewencyjnych i terapeutycznych. Powinny one uwzględniać psychologiczne i kryminologiczne mechanizmy leżące u podstaw przestępczego wzniesienia pożarów oraz wewnętrzne zróżnicowanie populacji sprawców.

Literatura

- [1] Brett A., 'Kindling theory' in arson: how dangerous are firesetters? „Australian & New Zealand Journal of Psychiatry” 2004, 38, 419.
- [2] Burton P.R.S., McNeil D.E., Binder R.L., *Firesetting, Arson, Pyromania, and the Forensic Mental Health Expert*, „Journal of the American Academy of Psychiatry and Law” 2012, 40, 355.
- [3] Anwar S., Langstrom N., Grann M., Fazel S., *Is arson the crime most strongly associated with psychosis? A natural case-control study of arson risk in schizophrenia and other psychoses*, „Schizophrenia Bulletin” 2011, 37, 580.
- [4] Ducat L., McEwan T., Ogloff J.R.P., *Comparing the characteristics of firesetting and nonfiresetting offenders: are firesetters a special case?* „The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology” 2013, 24, 5, 549.
- [5] Amos T., Gordon H., Gunn J., Peay J., Walker J., *The majority of crime: theft, motoring and criminal damage (including arson)*, [in:] *Forensic Psychiatry: Clinical, Legal and Ethical Issues*, J. Gunn, P. Taylor (eds.), Boca Raton 2014 (2-nd ed.).
- [6] European Association for Injury Prevention and Safety Promotion, *Injuries in the European Union: Report on injury statistics 2008–2010*, Amsterdam 2013, 8.
- [7] Brushlinsky N.N., Ahrens M., Sokolov S.V., Wagner P., *World Fire Statistics*, 2016, 21, http://www.ctif.org/sites/default/files/ctif_report20_world_fire_statistics_2015.pdf [accessed: 10.10.2016].
- [8] The Geneva Association, *World Fire Statistics Bulletin*, 2014, 29, www.genevaassociation.org/media/874729/ga2014-wfs29.pdf [accessed: 10.10.2016].
- [9] Bartol C.R., Bartol A.M., *Criminal Behavior. A Psychosocial Approach*, Pearson Education Limited, London, 2014, 529.
- [10] Gaynor J., *Firesetting*, [in:] *Child and Adolescent Psychiatry: A Comprehensive Textbook*, M. Lewis (eds.), Williams & Wilkins, Baltimore 1996.
- [11] Benyi M.E., Manti E.G., *Message 5: 'Know the dangers of fire'*, „Archives of Hellenic Medicine” 2008, 25, 35.
- [12] Lambie I., McCordle S., Coleman R. *Where there's smoke there's fire: Firesetting behaviour in children and adolescents*, „New Zealand Journal of Psychology” 2002, 31, 73–79.
- [13] Bartol C.R., Bartol A.M., *Criminal Behavior. A Psychosocial Approach*, Pearson Education Limited, London 2014, 530.
- [14] Stadolnik R.F., *Drawn to the flame: Assessment and treatment of juvenile firesetting behavior*, Practitioner's Resource Series, Sarasota 2000.
- [15] Hickie K.E., Roe-Sepowitz D.E., *Female juvenile arsonists: An exploratory look at the characteristics and solo and group arson offences*, „Legal and Criminological Psychology” 2010, 15, 385–399.

² Trzeba jednak pamiętać, że w przypadku sprawców innych przestępstw (np. rozbojów) ten odsetek jest podobny – por. Piotrowski P., *Rozbój. Uwarunkowania psychospołeczne, motywacja i racjonalność sprawców*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2011.

- [16] Root C., MacKay S., Henderson J., Del Bove G., Warling D., *The link between maltreatment and juvenile firesetting: Correlates and underlying mechanisms*, „Child Abuse & Neglect” 2008, 32, 161–176.
- [17] Forehand R., Wierson M., Frame C.L., Kempton T., Armistead L., *Juvenile firesetting: A unique syndrome or an advanced level of antisocial behavior?*, „Behavioral Research and Therapy” 1991, 29, 125–128.
- [18] MacKay S., Henderson J., Del Bove G., Marton P., Warling D., Root C., *Fire interest and antisociality as risk factors in the severity and persistence of juvenile firesetting*, „Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry” 2006, 45, 1077–1084.
- [19] Lambie I., McCauley S., Coleman R., *Where there's smoke there's fire: Firesetting behaviour in children and adolescents*, „New Zealand Journal of Psychology” 2002, 31, 73–79.
- [20] Del Bove G., MacKay S., *An empirically derived classification system for juvenile firesetters*, „Criminal Justice and Behavior” 2011, 38, 796–817.
- [21] Kolko D., *Handbook on firesetting in children and youth*, Academic Press, Boston 2002.
- [22] Slavkin M.L., *Enuresis, firesetting, and cruelty to animals: does the ego triad show predictive validity?*, „Adolescence” 2001, 36, 461–467.
- [23] Lambie I., Ioane J., Randell I., Seymour F., *Offending behaviours of child and adolescent firesetters over a 10-year follow-up*, „Journal of Child Psychology and Psychiatry” 2013, 54(12), 1295–1307.
- [24] Douglas J., Burgess A.W., Burgess A.G., Ressler R., *Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crimes* (2nd ed.), John Wiley & Sons, New York 2006.
- [25] Gavin H., *Criminological and Forensic Psychology*, Sage, London 2014.
- [26] Koenraadt F., *Patterns of arson*, [in:] *Transnational Criminology Manual*, M. Herzog-Evans (red.), Nijmegen 2010.
- [27] Kocsis R.N., Cooksey R.W., *Criminal Psychological Profiling of Serial Arson Crimes*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2002, 46(6), 632.
- [28] Quinsey V.L., Chaplin T.C., Upfold D., *Arsonists and sexual arousal to fire setting: correlation unsupported*, „Journal of Behavioral Therapy and Experimental Psychiatry” 1989, 20, 203–209.
- [29] Harris G.T., Rice M.E., Quinsey V.L., Chaplin T.C., Earls C.M., *Maximizing the discriminant validity of phallometric assessment*, „Psychological Assessment” 1992, 4, 508.
- [30] Stewart L.A., *Profile of female firesetters: Implications for treatment*, „The British Journal of Psychiatry” 1993, 163, 248–256.
- [31] Gannon T.A., *Female arsonists: Key features, psychopathologies and treatment needs*, „Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes”, 73, 173–189. Doi: 10.1521/psyc.2010.73.2.173.
- [32] Sakheim G., Osborn E., *Severe vs. nonsevere firesetters revisited*, „Child Welfare League of America” 1999, 78(4), 411–434.
- [33] Douglas J., Burgess A.W., Burgess A.G., Ressler R., *Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crimes* (2nd ed.), John Wiley & Sons, New York 2006.
- [34] Schwartzman P., Stambaugh H., Kimball J., *Arson and Juveniles: Responding to the Violettec. A review of teen firesetting and interventions*, Federal Emergency Management Agency, United States Fire Administration, Emmitsburg 1994.
- [35] Gavin H., *Criminological and Forensic Psychology*, Sage, London 2014.
- [36] Kubacka-Jasiecka D., *Adaptacyjno-obronne mechanizmy i funkcje młodzieżowych zachowań agresywnych*, [w:] *Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych*, A. Frączek (red.), Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1996.
- [37] Kubacka-Jasiecka D., *Agresja i autodestrukcja z perspektywy obronno-adaptacyjnych dążeń* Ja, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- [38] Karwacki A., Lenartowicz M., *Wrogość i sympatie w polskiej piłce nożnej w perspektywie społeczno-historycznej*, „Kultura Fizyczna” 2001, 5–6, 3–26.
- [39] Kornak M., Tatar A., *Brunatna księga 2011–2012*, Stowarzyszenie „Nigdy Więcej”, Warszawa 2013, 181.
- [40] Douglas J., Burgess A.W., Burgess A.G., Ressler R., *Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crimes* (2nd ed.), John Wiley & Sons, New York 2006.
- [41] Gavin H., *Criminological and Forensic Psychology*, Sage, London 2014.
- [42] Pietrzak M., *Podpalenia – kłopotliwa przyczyna pożaru*, „W akcji” 2008, 2, 24–32.
- [43] Wieteska S., *Zjawisko podpaleń w Polsce jako element ryzyka w działalności gospodarczej*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2013, 16, 221.
- [44] US Fire Administration, *Arson for Profit*, FEMA, Emmitsburg 2009, 8.
- [45] Gavin H., *Criminological and Forensic Psychology*, Sage, London 2014, 183.
- [46] Bolechów B., *Terroryzm. Aktorzy, statyści, widzowie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, 9.
- [47] Chorośnicki M., *Implikacje zwalczania terroryzmu międzynarodowego w Europie dla Polski*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2007, 4, 140.
- [48] Kaplan J., Löow H., *The Cultic Milieu: Oppositional Subcultures in an Age of Globalization*, Altamira Press, Boston 2002, 34–36.
- [49] Canter D., Fritzon K., *Differentiating arsonists: a model of firesetting actions and characteristics*, „Legal and Criminological Psychology” 1998, 3, 73–96.
- [50] Gavin H., *Criminological and Forensic Psychology*, Sage, London 2014, 184.
- [51] Parsons T., Shils E. (eds.), *Toward a General Theory of Action*, Harper & Row, New York 1951.
- [52] Shye S., *Nonmetric multivariate models for behavioral action systems*, [in:] *Facet theory: Approaches to social research*, D. Canter (ed.), Springer, New York 1985.
- [53] Canter D., Youngs D., *Investigative Psychology: Offender Profiling and the Analysis of Criminal Action*, John Wiley & Sons, Chichester 2009.
- [54] Fritzon K., Canter D., Wilton Z., *The application of an action systems model to destructive behaviour: the examples of arson and terrorism*, „Behavioral Sciences and the Law” 2001, 19(5–6), 657–690.
- [55] Putnam C.T., Kirkpatrick J.T., *Juvenile Firesetting: A Research Overview*, „Juvenile Justice Bulletin” May 2005, 4.
- [56] Cohen L.E., Felson M., *Social change and crime rate trends: A routine activity approach*, „American Sociological Review” 1979, 44, 588–608.
- [57] Kolko D., Kazdin A., *A conceptualization of firesetting in children and adolescents*, „Journal of Abnormal Child Psychology” 1986, 14, 49–61.
- [58] Lowenstein L., *The etiology, diagnosis, and treatment of the fire-setting behavior of children*, „Child Psychiatry and Human Development” 1989, 19, 186–194.
- [59] Lyng S., *Edgework: A social psychological analysis of voluntary risk-taking*, „American Journal of Sociology” 1990, 95, 851–886.
- [60] Sakheim G., Osborn E., *Severe vs. nonsevere firesetters revisited*, „Child Welfare League of America” 1999, 78(4), 411–434.
- [61] Swaffer T., Hollin C., *Adolescent firesetting? Why do they say they do it?*, „Journal of Adolescence” 1995, 18(5), 619–623.
- [62] Macht L., Mack J. *The firesetter syndrome*, „Psychiatry” 1968, 31, 277–288.
- [63] Jackson H.F., Glass C., Hope S., *A functional analysis of recidivistic arson*, „British Journal of Clinical Psychology” 1987, 26(3), 175–185.

- [64] Jackson H.F., *Assessment of fire-setters*, [in:] *The Assessment of Criminal Behaviours in Secure Settings*, M. McMurrin, J. Hodge (eds.), Jessica Kingsley Publishers, London 1994, 94–126.
- [65] Gannon T.A., Ó Ciardha C., Doley R., Alleyne E.K.A., *Multi-trajectory theory of adult fire-setting (M-TTAF)*, „Aggression and Violent Behaviour” 2012, 17, 107–121. Doi: 10.1016/j.avb.2011.08.001.
- [66] Dolan M., McEwan T.E., *The potential relevance of brain dysfunction in arson*, [in:] *Firesetting and Mental Health*, G.L. Dickens, P.A. Sugarman, T.A. Gannon (eds.), RCPsych Publications, London 2012, 68–83.
- [67] Dickens G., Sugarman P., Edgar S., Hofberg K., Tewari S., Ahmad F., *Recidivism and dangerousness in arsonists*, „Journal of Forensic Psychiatry & Psychology” 20(5), 621–639. Doi:10.1080/14789940903174006.
- [68] American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition, Text Revision*, American Psychiatric Association, Washington, DC 2000.
- [69] Fessler D.M.T., *A Burning Desire: Steps Toward an Evolutionary Psychology of Fire Learning*, „Journal of Cognition and Culture” 2006, 6(3–4), 429–451. Doi:10.1163/156853706778554986.
- [70] Jackson H.F., Glass C., Hope S., *A functional analysis of recidivistic arson*, „British Journal of Clinical Psychology” 1987, 26(3), 175–185.
- [71] Gannon T.A., Ó Ciardha C., Doley R., Alleyne E.K.A., *Multi-trajectory theory of adult fire-setting (M-TTAF)*, „Aggression and Violent Behaviour” 2012, 17, 107–121. Doi: 10.1016/j.avb.2011.08.001.
- [72] Colman A.M., *Słownik psychologii*, PWN, Warszawa 2009, 686.
- [73] Miś W., *Podpalenia jako przyczyna powstania pożarów. Badanie przyczyn powstania pożarów*, [w:] *Zbiór referatów z III Międzynarodowej Konferencji*, P. Guzowski (red.), Poznań 2007, 155–162; za: Wieteska S., *Zjawisko podpałen w Polsce jako element ryzyka w działalności gospodarczej*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2013, 16, 221.
- [74] Hogg M.A., Vaughan G.M., *Social Psychology*, Pearson Education Limited, Harlow 2005 (4th ed.), 645.
- [75] Baron-Cohen S., *Teoria zła. O empatii i genezie okrucieństwa*, Smak Słowa, Sopot 2014.
- [76] Hoerold D., Tranah T., *Correlates of adolescent fire setting: examining the role of fire interest, fire-related attentional bias, impulsivity, empathy and callous-unemotional traits*, „The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology” 2014, 25(4), 411–431.
- [77] Baumeister R.F., Vohs K.D., *Handbook of self-regulation: research, theory, and applications*, Guilford Press, New York–London 2004.
- [78] Hoerold D., Tranah T., *Correlates of adolescent fire setting: examining the role of fire interest, fire-related attentional bias, impulsivity, empathy and callous-unemotional traits*, „The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology” 2014, 25(4), 411–431.
- [79] Dickens G.L., Sugarman P.A., Gannon T.A. (eds.), *Firesetting and Mental Health*, RCPsych Publications, London 2012.
- [80] Rix K.J.B., *A psychiatric study of adult arsonists*, „Medicine Science and the Law” 1994, 34(1), 21–34.
- [81] Jackson H.F., *Assessment of fire-setters*, [in:] *The Assessment of Criminal Behaviours in Secure Settings*, M. McMurrin, J. Hodge (eds.), Jessica Kingsley Publishers, London 1994, 94–126.
- [82] Bowlby J., *Attachment and loss*, Basic Books, New York 1980.
- [83] Räsänen P., Puumalainen T., Janhonen S., Väisänen E., *Fire-Setting from the Viewpoint of an Arsonist*, „Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services” 1996, 34(3), 16–21.
- [84] Leong G.B., *A psychiatric study of persons charged with arson*, „Journal of Forensic Science” 1992, 37(5), 1319–1326.
- [85] Stadolnik R., *Promising practice in the development of assessment and treatment models for juvenile firesetting/arson*, [in:] *The Psychology of Arson. A Practical Guide to Understanding and Managing Deliberate Firesetters*, R.M. Doley, G.L. Dickens, T.A. Gannon (eds.), Routledge, London-New York 2016, 243–259.
- [86] Donnellan M.B., Trzesniewski K.H., Robins R.W., Moffit T.E., Caspi A., *Low self-esteem is related to aggression, antisocial behavior, and delinquency*, „Psychological Science” 2005, 16(4), 328–235.
- [87] Trzesniewski K.H., Moffit T.E., Poulton R., Donnellan M.B., Robins R.W., Caspi A., *Low Self-Esteem During Adolescence Predicts Poor Health, Criminal Behavior, and Limited Economic Prospects During Adulthood*, „Developmental Psychology” 2006, 42(2), 381–390.
- [88] Leather N.C., *Risk-taking behaviour in adolescence: A literature review*, „Journal of Child Health Care” 2009, 13, 295–304. Doi:10.1177/1367493509337443.
- [89] Shover N., *Aging Criminals*, Sage Publications, Beverly Hills 1985.
- [90] Shover N., *Great Pretenders: Pursuits and Careers of Persistent Thieves*, Westview, Boulder 1996.
- [91] Laws D.R., Ward T., *Desistance from sex offending: Alternatives to throwing away the keys*, Guilford Press, New York 2011.
- [92] Gannon T.A., Ó Ciardha C., Doley R., Alleyne E.K.A., *Multi-trajectory theory of adult fire-setting (M-TTAF)*, „Aggression and Violent Behaviour” 2012, 17, 107–121. Doi: 10.1016/j.avb.2011.08.001.
- [93] Gannon T.A., Ó Ciardha C., Barnoux M.F.L., Tyler N., Mozova K., Alleyne E.K.A., *Male Imprisoned Firesetters Have Different Characteristics Than Other Imprisoned Offenders and Require Specialist Treatment*, „Psychiatry” 2013, 76(4), 349–364.
- [94] Światowa Organizacja Zdrowia, *Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10 (rewizja X, T.1)*, 241, <http://stat.gov.pl/Klasyfikacje/doc/icd10/pdf/ICD10Tom1.pdf> [dostęp: 3.11.2016].
- [95] Geller J.L., *Pathological firesetting in adults*, „International Journal of Law and Psychiatry” 1992, 15, 283–302.
- [96] Kosci R.N., *Arson: Exploring Motives and Possible Solutions*, „Trends and Issues in Crime and Criminal Justice” 2002, 236, 1–6, 4.
- [97] Dell’osso B., Altamura A.C., Allen A., *Epidemiologic and clinical updates on impulse control disorders*, „European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience” 2006, 256, 464–475.
- [98] Grant J.E., Kim S.W., *Clinical characteristics and psychiatric comorbidity of pyromania*, „Journal of Clinical Psychiatry” 2007, 68, 1717–22.
- [99] Virkkunen M., DeJong J., Bartko J., Goodwin F.K., Linnoila M., *Relationship of psychobiological variables to recidivism in violent offenders and impulsive firesetters*, „Archives of General Psychiatry” 1989, 46, 600–603.
- [100] Puri B.K., Baxter R., Cordess C.C. *Characteristics of firesetters: A study and proposed multiaxial psychiatric classification*, „British Journal of Psychiatry” 1995, 166(3), 393–396.
- [101] Hill R.W., Langevin R., Paitich D., Handy L., Russon A., Wilkinson L., *Is arson an aggressive act or property offense?*, „Canadian Journal of Psychiatry” 1982, 27, 648–654.
- [102] Vaughan M.G., Qiang F., DeLisi M., Wright J.P., Beaver K.M., Peron B.E., Howard M.O., *Prevalence and correlates of fire-setting in the United States: results from the National Epidemiological Survey on alcohol and related conditions*, „Comprehensive Psychiatry” 2010, 5, 217–223. Doi: 10.1016/j.comppsy.2009.06.002.
- [103] Ritchie E.C., Huff T.G., *Psychiatric aspects of arsonists*, „Journal of Forensic Science” 1999, 44, 4, 733–740.
- [104] Lindberg N., Holi M.M., Tani P., Virkkunen M., *Looking for pyromania: Characteristics of a consecutive sample of Finnish male criminals with histories of recidivist fire-setting between 1973 and 1993*, „BMC Psychiatry” 2005, 5, 47, 1–5. Doi:10.1186/1471-244X-5-47.
- [105] Dickens G., Sugarman P., Edgar S., Hofberg K., Tewari S., Ahmad F., *Recidivism and dangerousness in arsonists*, „Journal of Forensic Psychiatry & Psychology” 2009, 20, 5, 621–639. Doi: 10.1080/14789940903174006.

- [106] Anwar S., Langstrom N., Grann M., Fazel S., *Is arson the crime most strongly associated with psychosis? A national case control study of arson risk in schizophrenia*, „Schizophrenia Bulletin” 2011, 37(3), 580–586. Doi:10.1093/schbul/sbp098.
- [107] Tyler N., Gannon T.A., *Explanations of firesetting in mentally disordered offenders: a review of the literature*, „Psychiatry” 2012, 75(2), 150–166. Doi: 10.1521/psyc.2012.75.2.150.
- [108] Ducat L., McEwan T., Ogloff J.R.P., *Comparing the characteristics of firesetting and nonfiresetting offenders: are firesetters a special case?* „The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology” 2013, 24, 5, 551.
- [109] Gannon T.A., Tyler N., Barnoux M., Pina A., *Female arsonists and firesetters*, [in:] *Firesetting and mental health: Theory, research and practice*, G. Dickens, P. Sugarman, T.A. Gannon (eds.), RCPsychiatrists, London 2012, 126–142.
- [110] Fritzon K., Miller S., *Female firesetters*, [in:] *The Psychology of Arson: A Practical Guide to Understanding and Managing Deliberate Firesetters*, R.M. Doley, G.L. Dickens, T.A. Gannon (eds.), Routledge, London-New York 2016, 41–54.
- [111] Canter D., Almond L., *A Strategy for Arson. Centre of Investigative Psychology, University of Liverpool*. Project Report, 2007, <http://eprints.hud.ac.uk/8044/> [accessed: 30.10.2016].

DR HAB. PRZEMYSŁAW PIOTROWSKI – kierownik Zakładu Psychologii Sądowej i Kryminologii w Instytucie Psychologii Stosowanej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Specjalizuje się w psychologii społecznej ze szczególnym uwzględnieniem zachowań dewiacyjnych, agresji i przestępczości. Autor i współautor kilkudziesięciu publikacji, w tym 6 książek i artykułów w cenionych periodykach naukowych, uwzględnianych w ramach list MNiSW.